

УДК 94(=411.16)(497.1)''1949''(093)
61.2(=411.16)(497.11)''1949''(093.2)

Др Милан Радовановић, историчар
Београд
mradowanovic@gmail.com

Критичко издање научне грађе

Записник са 51. седнице извршног одбора савеза јеврејских вероисповедних општина Југославије, одржане 22. јула 1949.

Положај јеврејске заједнице у послератној Југославији дефинисала су релевантна начела марксизма-лењинизма¹ и истакнута улога коју су Јевреји одиграли у Народно-ослободилачкој борби.² Југословенски комунисти су озбиљним претњама по устројство државе сматрали само три највеће религије. Мање верске заједнице, међу њима и јеврејска, могле су за себе да обезбеде одређену дозу толеранције, поштујући друштвено-политичко устројство послератне државе.³ Југословенски Јевреји представљали су можда и најбољи пример

¹ У пракси је примена начела марксизма-лењинизма значила да је Комунистичка партија Југославије религији приступала као саставном делу приватног живота појединца, која као такав ни на који начин није смео утицати на стварање друштвене, политичке или економске стварности државе. Суштински, религија је одбацивана као облик метафизике. Основу дијалектичког материјализма представља схватање да је свет једина реалност, те да нема света изнад или испод природе, нема бога, ни апсолутног духа. Једини апсолут је постојећи свет, односно природа, те религија у систему вредности марксизма-лењинизма представља само облик псеудонауке, који помаже спречавање револта експлоатисаних и обесправљених и у том смислу је оружје у рукама експлоататора. У оквирима модела друштва какав су југословенски комунисти настојали да изграде после рата, религија је једноставно сматрана сувишном, Radić, Radmila, *Verom protiv vere: država i verske zajednice u Srbiji 1945–1953*, Beograd 1995, 85–86. (даље: Radić, R., *Verom protiv vere...*)

² Приближно 4.500 припадника јеврејске заједнице прикључило се током рата јединицама НОБ. Видети: Romano, Jaša, *Jevreji Jugoslavije 1941–1945, Žrtve genocida i učesnici NOR*, Beograd 1980, str. 154–155.

³ Видети: Boeckh, Katrin, „Vjerski progoni u Jugoslaviji 1944–1953: staljinizam u titoizmu”, *Časopis za suvremenu povijest* 2 (2006), str. 403–431.

несметане егзистенције у оквирима послератне комунистичке државе обезбеђене скоро па беспоговорним повиновањем постојећим околностима.⁴

Основну претпоставку прилагођавања јеврејске заједнице држави и друштву утемељеним на идејама марксизма-лењинизма чинило је свођење њеног идентита на националну компоненту. Између нових власти у Југославији и челника Савеза непосредно по завршетку рата постигнут је прећутни споразум. Централна организација југословенских Јевреја требало је да убудуће занемари сваки верски контекст њеног постојања и заједницу представља искључиво као политички и национални ентитет. Сарадња са државом учвршћења је довођењем чланова или симпатизера Комунистичке партије Југославије на руководећа места у Савезу јеврејских вероисповедних општина.⁵ Формална промена која је представљала само коначни резултат оних суштинских, мада индикативна, била је у суштини само симболична. На Шестом конгресу јеврејских вероисповедних општина, одржаном у септембру 1952. године, донета је одлука да се из имена Савеза и локалних заједница једноставно изостави одредница „вероисповедни“.⁶

Коначно остварење ционистичког сна о стварању независне државе јеврејског народа означило је почетак једног од највећих миграционих покрета двадесетог века. Пошто су пали административни зидови које су британске мандатне власти подигле око Палестине, између 1948. и 1951. године, у Израел се уселило приближно 700.000 Јевреја из свих крајева света.⁷ У склопу пет таласа организоване емиграције, у истом периоду су се у новостворену државу на Блиском истоку упутили и припадници јеврејске заједнице у Југославији.⁸ Од

⁴ При томе би у обзир свакако требало узети да је на однос југословенских власти према локалним Јеврејима утицао и постојећи спољнополитички контекст. Ова је специфична међузависност посебно јасно дошла до изражаја када су дипломатски односи Југославије и Израела прекинути последично Шестодневном рату (1967). Укратко о југословенско-израелским односима између 1948. и 1967: Терзић, Милан, „Од признања до прекида (Југославија и Израел 1948-1967)”, *Војноисторијски гласник* 1 (2010), стр. 39–73

⁵ Ivanković, Mladenka, *Jevreji u Jugoslaviji (1944-1952), Kraj ili novi početak?*, Beograd 2009, str. 112–113. Учешће у рату или ратно заробљеништво сматрани су својеврсних показатељом кредибилитета појединца и као такви су водили добијању високих политичких позиција у јеврејској заједници и добром положају у друштву нове Југославије.

⁶ Radić, R., *Verom protiv vere...*, str. 85

⁷ Neumann, Shoshana, *Aliyah to Israel: Immigration under Conditions of Adversity*, Bonn 1999, pp. 1-5.

⁸ Први талас јеврејских исељеника Југославију је напустио у децембру 1948, односно јануару 1949. Јуна исте године, уследила је друга организована емиграција у Израел. Током следеће три године, још три таласа исељеника упутило се у из Југославије у новостворену државу на Блиском истоку (у марту 1950, мају 1951. и октобру 1952. године). О динамици исељавања, детаљније видети: Радовановић, Милан, „Поједини статистички аспекти организованог исељавања Јевреја из Југославије у Израел (1948–1952)”, *Годишњак за друштвену историју* 2 (2015), стр. 54–56. (даље: Радовановић, М., „Поједини статистички аспекти...”)

приближно 12.500 југословенских Јевреја, колико је преживело Други светски рат, њих 62% иселило се у Израел.⁹

Друга велика демографска промена коју је јеврејска заједница у Југославији преживела у свега неколико година, требало је да на специфичан начин поспешу њену интеграцију у друштво послератне државе.¹⁰ Од појединаца који нису желели или пак нису могли за себе да пронађу место у новоствореној комунистичкој држави, очекивано је да ће искористити пружену прилику и једноставно напустити земљу. У овом је смислу коначни резултат организованог исељавања требало да буде идеолошка хомогенизација локалне јеврејске заједнице. У намери да обезбеди положај Јевреја у послератној држави, реализацији овог циља индиректно се посветио и Савез.¹¹

У оквирима прва два таласа организоване емиграције у Израел, Југославију је напустила приближно половина јеврејске популације.¹² Пошто се 20. јула 1949. године и последњи транспорт у оквирима другог исељавања из ријечке луке упутио у Израел, челни људи Савеза приступили су разматрању формалног редефинисања и реорганизације заједнице какво би највише одговарало општим друштвеним и политичким околностима послератне југословенске државе. Чекало се, међутим, још пуне три године до коначне имплементације једног од предложених решења.

Документи који директно говоре о значају организованог исељавања у Израел за формалну, али и суштинску интеграцију јеврејске заједнице у друштвено-политичке оквире послератне југословенске државе релативно су ретки. Управо је из овог разлога записник са 51. седнице Извршног одбора Савеза јеврејских вероисповедних општина Југославије, одржане 22. јула 1949. године, изузетно значајан. Током заседања, разматрани су различити модели реорганизације Савеза. Док су чланови Извршног одбора били сагласни да је религија изгубила значај какав је у животу југословенских Јевреја имала у међуратном периоду, њихова виђења формалне трансформације којој је требало подвргнути заједницу била су битно различита.

Записник се чува у Архиву Јеврејског историјског музеја у Београду, у привременој кутији број 781 (такозвани „Архив Перера”). Документ је откуцан на писаћој машини, латиничним писмом, на шест страна А4 формата.

⁹ Радовановић, М., „Поједини статистички аспекти...”, стр. 69.

¹⁰ Видети: Радовановић, Милан, „Ционизам и прагматизам – Зашто су се југословенски Јевреји иселили у Израел? (1948–1952)”, *Београдски историјски гласник*, 6 (2015), стр. 227. (даље: Радовановић, М., „Ционизам и прагматизам...”)

¹¹ Радовановић, М., „Ционизам и прагматизам...”, стр. 233–234.

¹² Радовановић, М., „Поједини статистички аспекти...”, стр. 66.

Коришћени су сви дијакритички знаци карактеристични за српски језик, са изузетном слова *đ*, које је замењено комбинацијом *dj*. Текст је, ради очувања аутентичности документа, пренет са свим правописним, стилским и грешкама направљеним при куцању.

ZAPISNIK

LI sednice Izvršnog odbora Saveza, održane na dan 22 jula 1949 god., u prostorijama Saveza.

Prisutni: Dr. Albert Vajs,¹³ Dabid A. Alkalaj, Bencion Levi, Aleksandar Štajner, Dr. Lavoslav Kadelburg,¹⁴ Isak Mašijah, Aca Levi i Avram Mevorah.

Pretsedava: Dr. Albert Vajs, predsednik Saveza

¹³ Алберт Вајс (Земун, 3. октобар 1905 – Београд, 4. април 1964) упоредо је студирао филозофију, економију и право у Берлину, Паризу, Београду и Загребу. Дипломирао је на Правном факултету у Загребу и стекао титулу доктора правних наука 1928. године. Одређено време је као адвокат радио у Београду. Изабран је за члана Извршног одбора Савеза јеврејских вероисповедних општина и Савеза циониста Југославије, да би 1938. године постао потпредседник Јеврејске ашкенаске општине Београд. Као резервни официр Краљевине Југославије, Други светски рат провео је у логорима у Немачкој. По повратку у земљу радио је при Државној комисији за утврђивање злочина окупатора и његових помагача (1945-1948) и учествовао у припреми и обради југословенског доказног материјала за суђење у Нирнбергу и другим процесима против ратних злочинаца. Од 1947. био је ангажован као хонорарни наставник Правног факултета у Београду. Пошто је прошао сва предавачка звања, за редовног професора изабран је 1961. године. Одирао је једну од кључних улога у обнови Савеза јеврејских вероисповедних општина Југославије после рата. Видети: Рафаиловић, Александар, „Алберт Вајс”, *Знаменити Јевреји Србије*, Београд 2011, стр. 50–51. (Даље: *ЗЈС...*)

¹⁴ Лавослав Каделбург (Винковци, 26. август 1910 – Београд, 12. децембар 1994) стекао је титулу доктора наука у области права 1935. године, на Филозофском факултету, Универзитета у Загребу. Почетак рата затекао га је на војној вежби, у непосредној близини југословенско-италијанске границе. Из заробљеништва је ослобођен почетком фебруара 1945. године. Пошто је краће време служио на месту судије Окружног суда у Панчеву, постављен је за помоћника јавног тужиоца АП Војводине. Непуних годину дана касније постао је помоћник јавног тужиоца НР Србије. За судију Врховног суда НР Србије изабран је 1951. године. Активно је учествовао у раду југословенске еврејске заједнице после рата. Првобитно члан Аутономног одбора за помоћ, за председника овог тела изабран је 1952. године. На тој дужности остао је све до укидања овог тела. Маја 1946. године изабран је за члана Извршног одбора Савеза. Током председничког мандата Алберта Вајса, био је потпредседник Савеза. Пошто је Алберт Вајс преминуо 1964. године, Каделбург је изабран најпре за вршиоца дужности, а од априла 1965. године и за председника Савеза јеврејских општина Југославије. Био је члан егзекутиве Европског и Светског јеврејског конгреса, потпредседник Светског јеврејског конгреса, члан и потпредседник Управе европског савета за јеврејске општинске службе, члан Статутарне комисије Светског јеврејског конгреса. Са места председника Савеза повукао се 1991. године, да би до смрти остао почасни председник централне организације југословенских Јевреја. Опширније видети: Радовановић, Милан, „Лавослав Каделбург”, *ЗЈС...*, стр. 101–104.

Zapisnik vodio član Izvršnog odbora u osustvu sekretara: David A. Alkalaj

Predsedavajući otvara sednicu u 22 časa i predlaže kao dnevni red:

I – Čitanje zapisnika sa prošle sednice

II – Problem budućeg rada Saveza

III – Eventualije

I – Čitanje zapisnika sa prošle sednice

Zapisnik prošle sednice nije čitan, već je stavljen članovima na raspoloženje, s tim da se primedbe mogu i naknadno činiti.

II – Problem budućeg rada Saveza

Predsednik, Dr. Albert Vajs, – još ranije, nezavisno od razgovora koji je drug Bencion Levi vodio u Ministarstvu unutrašnjih poslova FNRJ povodom izmene strukture našeg Saveza, zaključili smo da se po završetku druge alije¹⁵ sazovu opštine na sastanak i postave osnove za novu organizacionu formu naše zajednice. Struktura naše zajednice i smanjeni broj jevrejskog življa zahtevaju da se pozabavimo tim pitanjem, koje sadrži dva elementa: naše sugestije u pogledu buduće strukture Saveza i podnošenje referata u pogledu naše imovine. Ono što je jasno je da osnova naše organizacije ne može više biti veroispovedna, obzirom na samu realnost naših prilika, već nacionalna, nacionalno-kulturna. Problem treba razmotriti sa svih strana. Ukoliko se složimo na formu, treba naći put kako će se pristupiti problemu pravno, formalno i imovinski i u toj svetlosti treba večeras voditi diskusiju.

Bencion Levi, – iz razgovora koje je vodio u Ministarstvu, jasne su ove intencije: da Savez ne treba da bude više verska organizacija; da se o organizacionoj formi verske zajednice treba da nadje rešenje; da će se pitanje socijalne pomoći rešiti i da se za izvesno vreme u taj problem neće dirati. Potrebno je sastaviti dva elaborata: jedan o ugaslim opštinama, o imovini Saveza, o centralnom fondu; drugi o sadašnjoj organizaciji Saveza i njegovim sadašnjim zadacima, te sugestije o novoj organizaciji, koja ne treba da bude na verskoj bazi, već na bazi udruženja ili matice.

Dr- Lavoslav Kadelburg, – analizom prethodnih pitanja rešava se glavni problem. Da li je želja da se održi i na kojoj bazi jevrejska zajednica u Jugoslaviji?

¹⁵ Алија (хебрејски עלייה, дословно „успон“) – симболични чин повратка сваког појединачног Јеврејина из дијаспоре у Свету земљу (од 1948. године, у Израел). У овој је форми први пут забележен када је персијски цар Кир I дозволио протераним Јеврејима да се врате у домовину на почетку периода Другог храма (530 – 70 година п.н.е.). Супротан је појам јерида (хеб. ירידה – дословно силазак), који се користи за означавање процеса исељавања из Свете земље, односно Израела. Видети опширно: Ben-Moshe, Danny; Zohar, Segev, *Israel, the Diaspora and Jewish Identity*, Brighton 2007, p. 324.

Naša zajednica se tretira kao nacionalna i to je pitanje već raščišćeno. Da li se želi održavanje jevrejske zajednice kao nekog aktivnog kulturnog tela, moguće sa nekim socijalnim momentom? Pitanje verske sadržine i u dosadašnjem radu Saveza je bilo interesantno i to u otj meri, što je te verske sadržine prema stanju stvari bilo vrlo malo. Savez je taj posao prepustio opštinama i više se bavio socijalnim radom. Mišljenja je da se sa dosadašnje forme Saveza jevrejskih veroispovednih opština predje na Udruženje Jevreja Jugoslavije, odn. FNRJ, a sadržinu ćemo naći u nacionalnom, kulturnom i socijalnom izrazu, a misli da će se omogućiti i verski izraz za one koji to hoće, obzirom da će se omogućiti i verski izraz za one koji to hoće, obzirom na njihove potrebe. Ovo bi bila jedna alternativa. Druga alternativa bi bila da se verski deo odvoji i posebno organizuje, premda drži da to ne bi bio pravi put.

Aleksandar Štajner, – trebalo bi raščistiti pitanje: šta smo mi sada? Savez je bio u stvari verska organizacija bez mnogo verskog elementa. Na pitanje da li smo mi nacionalna grupa, bilo bi možda bolje da odgovore ljudi koji su vičniji marksizmu nego mi. Slaže se sa drugom Kadelburgom da bude Udruženje, ali smatra da treba da bude i verska sekcija, za potrebe vernika.

Avram Mevorah, – mišljenja je da bi trebalo da ostane stari naziv Saveza i da ne bi trebalo obzirom na tradiciju ništa menjati na imenu. Sadašnjicoa je već sama izmenila sadržinu Saveza i moglo bi se samo izlučiti atribut „veroisповедна”, tako da se naša organizacija zove Savez jevrejskih opština. Uostalom se slaže sa Dr. Kadelburgom.

David A. Alkalaj, – van spora je da moramo Savez prilagoditi u pogledu organizacione strukture izmenjenim prilikama posle iseljenja 50% jevrejskog življa. Ali, ako se i sam naziv menja, onda ne bi trebalo da to bude samo „Udruženje Jevreja Jugoslavije”, već se mora dodati atribut koji označava novi viši kvalitet na koji se prelazi, a to je nacionalno. Predlažem da se Savez zove „Nacionalno udruženje Jevreja Jugoslavije”. Misli da je to dobro i obzirom na jugoslovenske Jevreje u Izraelu i na nas samu. – Medjutim postavlja problem kulturno-nacionalne sadržine novog Saveza i njegovih afilijacija po mestima, mesto sadašnjih opština. Priznaje da nije lako dati bogatu nacionalno-kulturnu sadržinu. – Problem verskoga života treba ozviljno prodiskutovati a našim merodavnim faktorima i to gledano kroz državni interes, da bi bilo pogrešnog tumačenja u inostranstvu. – U pogledu imovine mišljenja je da treba tražiti jedno prelazno vreme od 6 meseci za stupanje u život nove organizacije, obzirom na Autonomni odbor za pomoć i dr. – Mišljenja je da se sastave teze i pošto ih Savez usvoji sazovu pretstavnicima velikih opština na dogovor, jer Izvršni odbor nema ovlašćenja ovako važne istorijske promene i strukturi naše organizacije.

Bencion Levi, – činjenica je da je vera u opadanju. Nema sumnje da postoje tradicije i da smo mi nešto specifično. Fond Saveza treba da posluži izvršenju nekoliko zadataka: podizanju spomenika, očuvanju grobalja, dovršenju socijalnih zadataka i verovatno će se za to (dati) nekoliko godina da se ovi zadaci izvrše.

Aleksandar Štajner, – elementi nove sadržine Saveza leže već u tome, što želimo da učestvujemo u zbivanjima jevrejske svetske politike, kako u pogledu jevrejskog Svetskog kongresa, tako i u pogledu Izraela, promatrajući te probleme sa gledišta interesa i naše države i interesa jevrejskog naroda.

Aleksandar Levi, – stvari treba posmatrati onako kako jesu. Broj ljudi koji su se i do sada interesovali jevrejskom problematikom kod nas je vrlo mali. Slaže s tim da treba da postoji jedno udruženje sa verskim sektorom. Drugo je pitanje da li takvo udruženje može u smislu Zakona o udruženjima da imaju verski zadatak. Fakat je da na kulturnom sektoru nismo imali mnogo uspeha. Socijalni sektor bi mogao biti kamen spoticanja, obzirom da smo mi jednim dobrim delom već rešili osnovne socijalne zadatke naše zajednice. Termin „opština” treba odbaciti kao zastareo. Zaključuje da se ni na nacionalnoj bazi neće moći da prikupi veliki broj Jevreja.

Isak Mašijah, – izjavljuje da se u celosti slaže sa izlaganjem Dr. Kadelburga

Dr. Albert Vajs, – stvari treba posmatrati kroz prizmu naših interesa kao jevrejske zajednice; kroz intencije i poglede države na naš problem; kroz problem odnosa rešavanja ove stvari obzirom na inostranstvo, a naročito obzirom na Izrael. – I danas je teško reći kakva smo mi zajednica, u kojoj meri nacionalna i u kojoj meri verska. Činjenica je da su se stvari razvijale u pravcu priznanja naše zajednice kao nacionalne, što se zaključuje iz mnogih konkludentnih radnji. Zato i misli danova organizaciona osnova naše zajednice treba da bude nacionalna. – Postavlja se problem da li se može zadržati verski sektor u okviru nove organizacije. U Sovjetskom Savezu i u svima ostalim narodno-demokratskim državama postoji paralelizam nacionalno-kulturnih i verskih jevrejskih organizacija. I kod nas bi bilo najlakše rešiti kao i tamo putem paralelnih organizacija. Obzirom pak na mali broj Jevreja kod nas ne bi imalo smisla stvoriti dve posebne organizacije, već bi taj specifikum koji predstavlja naša zajednica trebalo da ima i verski i nacionalni elemenat ujedno, te zato predlaže da naša teza pledira za jednu jedinstvenu organizaciju. – Postavlja se i problem održavanja socijalnog sektora, jer nam je socijalni rad još uvek potreban, ima svoje puno opravdanje obzirom na potrebe, a ne pretstavlja teret za državu. – Trebalo bi stvoriti nacionalnu kulturnu organizaciju, čija bi sadržina bila: gajenje opštih ideja i stremljenja Nove Jugoslavije medju Jevrejima, u pravcu antifašističkog frontovskog rada; veza sa jevrejstvom u inostranstvu; staranje o socijalno ugroženim članovima Udruženja; administriranje verskog života medju onim Jevrejima koji to hoće- Ovo bi moglo biti kao teza pod a/, dok teza pod b/ bilo bi stvaranje ovog udruženja i stvaranje posebne verske organizacije, što bi imalo za posledicu da se novi Savez ne bavi više verskim problemom i da se imovinski razgraniči od eventualne nove verske organizacije. – U pogledu naziva mišljenja je da ne bi trebalo da se unese atribut nacionalni ili kulturno-nacionalni, jer naziv „Udruženje” ima mnogo širi značaj i daje mogućnosti za širi obim rada. – Imovinska autonomija opština bi prestala. U pogledu imovine postavlja se problem naših potreba obzirom na veličinu i obim imovinu

ugaslih opština. Mišljenja je da bi s naše strane trebalo učiniti prema našoj državi gest time, što bismo joj ustupili jedan deo imovine ugaslih opština, uz obavezu države da se stara o grobljima i hramovima. Tada bi bio i momenat da se naši faktori konsultuju u pogledu ev. Poklona državi Izrael jedne od naših zgrada za Poslanstvo.

Posle kraće diskusije u kojoj su učestvovali drugovi, reflektirajući na neke od navoda druga predsednika, Dr. Vajsa, donete su sledeće

Odluke:

- 1/ ovlašćuje se drug Dr. Vajs da sastavi tezu u pogledu sadašnje organizacije Saveza i njegovih zadataka, te tezu u novoj organizacionoj strukturi;
- 2/ ovlašćuje se drug Dr. Vajs, da izda nalog kancelariji za sastav referata o imovini;
- 3/ narednu sednicu Izvršnog odbora zakazati za 27. juli o.g., radi prijema teze; od strane Izvršnog odbora;
- 4/ održati konferenciju velikih opština u nedelju 31 jula o.g. u Beogradu, radi definitivnog predloga teze od strane Saveza opština, po izvršenoj konsultaciji Izvršnog odbora sa tim pretstavnicima

III – Eventualije

Kod eventualije donete su sledeće

Odluke:

- 1/ potvrđuje se ranija odluka Izvršnog odbora da se putem Ministarstva finansija FNRJ obavesti Poslanstvo Izraela o sakupljenim priložima za Izrael;
- 2/ da se pretstavnici Saveza stave u kontakt sa Poslanikom Izraela, da bi mu se ukazao u toku naredne nedelje prijem u Savezu opština, pošto je primljena na znanje da je drug Bencion Levi konsultovao o tome nadležne faktore u Ministarstvu;
- 3/ da se komisija koja se sastoji od drugova: Dr. Alberta Vajsa, Bencion Levi-a i Davida A. Alkalaja pozabavi pitanjem nagrade činovnicima Saveza s obzirom na njihovo zalaganje u organizaciji drugog iseljenja;
- 4/ da se na iduću sednicu Izvršnog odbora iznese problem vraćanja raznih pologa lica koja sa raznih razloga nisu otišla u Izrael.

Sednica je završena u 24 časa.

Vodio zapisnik
Član Izvršnog odbora
(potpis nečitak)

Predsednik
(potpis: Albert Vajs)